

วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปีที่ 11 ฉบับที่ 2 (22)

มกราคม - มิถุนายน 2553

ความเคลื่อนไหวในท้องถิ่นในฐานะยุทธศาสตร์หลัก ในการเปลี่ยนแปลง

ขวัญสรวง อติโพธิ

ปรีชา อุยตระกูล

เอนก นาคะบุตร

อาจารย์ขวัญสรวง อติโพธิ : ปัญหาอันเกิดจากทิศทางการพัฒนาประเทศที่มองว่า คนในชนบทเป็นผู้ด้อยโอกาส น่าสงสาร ถูกกำหนดโดยรัฐ และต้องเข้าไปช่วยเหลือ จึงมีการวางแผนและจัดทำโครงการพัฒนาต่างๆ จากกลุ่มข้าราชการและนักการเมืองบนหอคอยงาช้าง จากส่วนกลางมาทุกยุคทุกสมัย ในอดีตรัฐอาจมีความจำเป็นต้องเข้าดูแลกิจการต่างๆ ของประเทศ แต่ปัจจุบันใช้ไม่ได้แล้ว เพราะปัญหาที่เกิดขึ้นตามมา คือ ประชาชนเคยชินกับการเป็นผู้ขอและรอรับความช่วยเหลือ อย่างไรก็ตามราษฎรไทยอาจมีได้ทั้ง 2 ภาพ คือ ภาพของผู้ขอ และภาพที่เป็นตัวของตัวเองซ่อนอยู่เบื้องหลัง ยกตัวอย่างเช่นคนภาคอีสาน เมื่อได้คุยกันจริงๆ จนรู้จักจะเปิดเผยและเปิดใจ ลักษณะการบริหารประเทศที่แบ่งเป็นหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ฯลฯ ก็เพื่อให้เกิดความแข็งแรง และช่วยเหลือกันและกันดำรงอยู่ แต่ประเทศไทยมีเพียงการเชื่อมโยงในระดับหมู่บ้าน – ตำบล เท่านั้น

จากการศึกษาที่ผมได้ลงไปทำงานในหมู่บ้านพบว่า ในหมู่บ้านมีประชากรคนแก่สูงมาก ส่วนคนวัยทำงานจะอยู่ในหมู่บ้านน้อยมาก เนื่องจากปัจจุบันการเข้าออกของประชากรระหว่างเมืองกับชนบทเชื่อมโยงถึงกันหมดและสามารถเคลื่อนย้ายไปได้อย่างรวดเร็ว ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของประชากร

จะเป็นเหมือนตึกเตตน ที่สามารถเคลื่อนย้ายไปที่ต่างๆ ได้อย่างอิสระและรวดเร็ว เพราะฉะนั้นชนบทในปัจจุบันมีสภาพหนึ่งที่ถูกต้องเหมือนเดิมแล้ว เป็นผลไม่ให้สังคมหมู่บ้านเกิดภาวะพร่องรุ่น ชำรุดลำบาก คนหนุ่มสาวส่งลูกหลานมาให้คนแก่ในหมู่บ้านเลี้ยงเด็ก คนรุ่นต่อไปอาจจะอยู่ในหมู่บ้านจิตใจไม่อยู่ จึงมีคนที่ย่อยเหงามากขึ้นในหมู่บ้านเกิดเรื่องน่าเศร้าเพราะคนในหมู่บ้านยากจน จึงไม่อยากจะให้ลูกหลานลำบากเหมือนตนเอง ส่งให้เรียนหนังสือสูงขึ้นๆ สุดท้ายคนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาลุดหายไปจากหมู่บ้าน/ชุมชน การทำมาหากินแร้นแค้นมีหนี้สินมาก ผลผลิตน้อย ชาวบ้านต้องดิ้นรนทำมาหากินทุกทางเพื่อความอยู่รอด

ทีมงานของผมได้ลงไปทำงานกับชุมชนโดยพยายามชักชวนให้ทำมาหากินอยู่บริเวณใกล้บ้าน คือ แทนที่จะเข้ากรุงเทพฯ ก็ให้อยู่แต่ในจังหวัด อำเภอใกล้บ้านเพื่อให้คนในครอบครัวได้อยู่ร่วมกันอย่างอบอุ่น ให้นั้นการทำสิ่งของเครื่องใช้เองมากกว่าการซื้อ หรือลดการซื้อของต่างๆ ให้หันมาพึ่งตนเองมากขึ้น เปลี่ยนจากผู้ซื้อ เป็นผู้ขายบ้าง เพื่อให้ได้อยู่บ้านกับครอบครัวมากขึ้น

ปัจจุบันในท้องถิ่นมีการใช้เงินหรือพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น กว้างขึ้น ขณะเดียวกันการพึ่งตนเองมีน้อยและแคบลง ทรัพยากรธรรมชาติ

สภาพแวดล้อม ครอบครัวและชุมชน ยิ่งทำให้แคลง มีหนี้สูง มีการบริโภคสูง ซึ่งทำให้เกิดความทุกข์ เคยถามชาวบ้านพบว่า สัตว์พื้นบ้านต่าง ๆ ลดลงและบางชนิดสูญพันธุ์ไปแล้ว สะท้อนให้เห็นถึงความตกต่ำถามพวกเขาว่า สิ่งเหล่านี้จะฟื้นกลับมาได้ไหม สิ่งที่เราลงไปทำ คือพยายามให้ชาวบ้านเห็นภาพรวมของเขาว่าขณะนี้เป็นอย่างไร ถูกกระทำอะไรบ้าง จะช่วยให้พวกเขาได้คิด ซึ่งนับเป็นหนทางประชาคมได้ทางหนึ่ง

คำว่า Local ขณะนี้ยังไม่แน่ใจว่าจะกำหนดกันอย่างไร เพราะประเทศมีหลายแง่มุม มีลักษณะของเมืองหลากหลาย ทั้งกรุงเทพฯ เมืองใหญ่ เมืองเล็ก ชุมชน แต่ที่เห็นชัดที่สุดคือ บ้านนอกกำลังจะตาย ชนบทมีความคับขัน แหล่งน้ำมีปัญหา ขาดแคลน ผากข้อคิดไว้สำหรับพวกเราคนทำงานกับชุมชน เราพูดถึงยุทธศาสตร์ใหญ่ๆ เช่น Driving Force, Social Movement แต่ขอให้ระวังขนาดของความหวัง ความคิด และกิจกรรมที่จะทำ เพราะมีขีดจำกัด ชีวิตเรา ชีวิตเขา เรามีเวลาเท่าไรที่จะไปช่วยเขา เราคาดหวังกับเราแค่ไหน เรื่องของเวลาและความซับซ้อน หลายๆ อย่างนี้เราไม่ทราบ และหลายอย่างเขาเป็นไปเอง การที่นักพัฒนาไปพูดให้เขาหวัง เขาเชื่อ แล้วทำไม่ได้ เขาผิดหวัง คนที่คิดจะทำต้องคิดให้ดี

จากทั้งหมดสรุปได้ว่า ที่ตำบลต่างๆ ในภาคอีสาน สามารถทำดังนี้ได้ คือ

- Movement เพื่อเด็กน้อย (ยกตัวอย่างบ้านเสือโก้ก อ.วาปีปทุม มหาสารคาม) จัดสร้างศูนย์เด็กเล็กประจำหมู่บ้าน ที่มีแม่บ้านและคนแก่ในหมู่บ้านมาช่วยกันคิดช่วยกันทำ ให้คนในชุมชนได้คุยกันแลกเปลี่ยนความคิด เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน
 - วัดใจวัยรุ่นให้อยู่บ้าน/อยู่ในท้องถิ่นของตนเอง
 - ฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น
 - พลิกเป็นฝ่ายรุก ในเรื่องการทำมาหากิน
- เพื่อการได้อยู่ด้วยกันของคนในครอบครัว
- เชื่อมโยงเมืองและชนบทไม่ให้เกิดขาดจากกัน
- สิ่งเหล่านี้เป็นประเด็นทางการเมืองได้ เป็นเป้าหมายของคนส่วนใหญ่ Movement เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน ฟื้นฟูให้กลับมา สิ่งเหล่านี้ต้องช่วยกันทั้งประชาชนและพระในชุมชน (คนแก่

แม่บ้าน พระ เด็ก) ในภาคอีสาน จุดสำคัญในการเข้าหา คือ วัฒนธรรม ซึ่งมีอยู่แล้ว สามารถเข้าสู่หนทางประชาคมได้

อาจารย์ปรีชา อุยตระกูล : นักยุทธศาสตร์อีสานจากโคราช ได้เล่าประสบการณ์การทำงานกับชุมชนให้ฟังว่า หลายปีมาแล้ว ได้มีโอกาสไปศึกษาชุมชนหนึ่งเมื่อได้คุยกับคนเฒ่าคนแก่ พบว่า ความรู้สึกร่วมของคนในชุมชนในการแก้ปัญหาที่มีมานานแล้ว จนถึงช่วงปี พ.ศ. 2500 ต้นๆ คนจำนวนหนึ่งที่เห็นปัญหาของหมู่บ้าน ได้เดินทางด้วยความยากลำบากจากหมู่บ้านหนึ่งไปยังหมู่บ้านหนึ่ง เพื่อพูดคุยกับคนหมู่บ้านอื่นๆเรื่อยๆ ไป ขณะเดียวกันได้มีการแบ่งงานกันทำ เพื่อสร้างสะพานจากหมู่บ้านของตนเองไปยังอำเภอ ระยะทางรวมประมาณ 7 กม. ซึ่งในที่สุดคนทั้งตำบลได้ร่วมกันทำจนสำเร็จ แต่กว่าจะเกิดผลในหมู่บ้านต่างๆ ใช้เวลาในการเดินทางไปพูดคุยนานประมาณ 1 เดือน นั้นแสดงให้เห็นว่า ถ้าเขามีปัญหาร่วมกันอยู่ และสิ่งที่เขาทำสามารถแก้ปัญหาของเขาได้ เขาจะแสดงพลังชุมชนออกมา ซึ่งมีอยู่แล้ว แต่ต่อมารัฐได้เข้าไปทำสิ่งต่างๆ ให้ชุมชนมากขึ้น ทำให้ไม่ค่อยเห็นการใช้พลังชุมชนในลักษณะนี้ จึงเกิดคำถามว่า ถ้าจะฟื้นฟูพลังนี้ขึ้นมาจะได้ไหม และจริงๆ แล้วพลังนี้ยังหลงเหลืออยู่หรือไม่ ถ้ายังเหลืออยู่ ขบวนการที่จะฟื้นฟูต้องใช้วิธีการหลายๆ อย่าง และต้องหาเพื่อนให้เจอ ตัวอย่างที่โคราชที่ทำในขอบเขตเทศบาล ได้พยายามให้คนมาคุยกันเรื่องปัญหาของเมืองได้ทำ Future Search Conference นำตัวแทนกลุ่มผลประโยชน์ของเมืองมาพูดคุย วิเคราะห์ว่าปัญหาของเมืองคืออะไร ถึงเวลาแล้วหรือยังที่จะร่วมกันในการแก้ปัญหา ขณะนี้ Civic Movement เป็นขบวนการที่กำลังศึกษาและทำอยู่ และพอจะเห็นว่ามีความอ่อนแอ หรือพลังความเคลื่อนไหวของพลังชุมชนอยู่จริง จากการทำงานดังกล่าว พบว่ามีคนในเมืองเข้าร่วม ด้วยความกระตือรือร้น ที่จะทำกิจกรรมต่างๆ ต่อ เช่น เรื่องลานคนเมือง ช่องทางจักรยาน และเวทีเยาวชน เป็นต้น

จากที่สังเกตกระบวนการที่ผ่านมา ได้ตั้งคำถามว่า สิ่งที่ทำนี้ใช่หรือไม่ มีอนาคตหรือไม่ ปัญหาร่วมของเมืองอยู่ตรงไหน กิจกรรมใดที่ทำให้คนรู้สึกร่วม และรู้สึกเป็นเจ้าของเมืองจริงๆ

กระบวนการที่คนร่วมกัน มักจะมีปัญหาเรื่องวัฒนธรรมองค์กรที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะหน่วยงานของรัฐ การที่จะประสานหน่วยงานกลุ่มต่างๆ

คุณเอนก นาคะบุตร : เสนอให้มีการพูดคุยใน 4 ประเด็น ดังนี้

1. ความไม่เป็นทางการของการรวมกลุ่มของคนไทยและพลังการขับเคลื่อน

– ความไม่เป็นทางการของการรวมกลุ่มเป็นแบบไหน

– มีการรวมกลุ่มกันได้อย่างไร

– ทุนเดิมทางสังคม หรือพลังท้องถิ่นและพลังการขับเคลื่อนของทุนทางสังคมเป็นอย่างไร?

2. Human Interaction ของภาคประชาชนระหว่างเมือง – เมือง / ชนบท – ชนบท และเมือง – ชนบท เป็นอย่างไร หรือมีการร่วมกันได้อย่างไร / ใช้ space ที่ไหน / กิจกรรม อะไร?

– ผู้หญิงจะมีบทบาทในประชาคมมากขึ้นได้อย่างไร?

3. การสร้างประชาคมเข้มแข็ง ทำอย่างไรไม่ให้ประชาคมถูกครอบงำจากรัฐและระบบอุปถัมภ์

4. จุดสนใจร่วมในระยะยาวหรือวิสัยทัศน์ในระยะยาว (Long Term Interest) ของประชาสังคมคืออะไร?

ทิศทางการเคลื่อนไหวภาคพลเมืองในท้องถิ่น :
ความไม่เป็นทางการของการรวมกลุ่มของคนไทยและพลังการขับเคลื่อน

การรวมกลุ่มของคนในสังคมนั้น อาจเกิดจากปัญหาในวิกฤตการณ์ร่วมกัน อันทำให้เกิดความเดือดร้อน ความไม่ยุติธรรม ภาวะเศรษฐกิจที่บีบคั้น ความต้องการต่อรอง การสูญเสียผลประโยชน์ หรืออาจเกิดจากความเชื่อภูมิปัญญา ความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนา วัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชนในท้องถิ่นที่เหมือนกัน เช่น การลงแขกเกี่ยวข้าว ประเพณีการเวียนเทียน การจัดงานเลี้ยงในพิธีแต่งงาน การบวชป่า เป็นต้น นอกจากนี้ยังอาจเกิดจากความต้องการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การช่วยเหลือเกื้อกูล ความต้องการเห็นการเปลี่ยนแปลงหรือเกิดจากการมีกระแสผลักดันร่วมกัน เป็นต้น

ลักษณะการรวมตัวกันดังกล่าว มักเป็นการรวมตัวที่ไม่เป็นทางการ เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและสมัครใจ มิได้เกิดจากการจัดตั้ง แสดงให้เห็นถึงความยั่งยืนและมีพลังในการขับเคลื่อนสังคม มีลักษณะการจัดการแบบยืดหยุ่น มีการรวมตัวแบบเฉพาะกิจ ที่อาจเกิดจากประเด็นร่วมในความสนใจและความจำเป็นเดียวกัน ผลจากการรวมตัวเช่นนี้ ทำให้ได้เพื่อนแท้ และเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างพร้อมเพรียง เป็นความรู้ที่ได้จากประสบการณ์จริง มีผลทำให้เกิดความยั่งยืน

ดังนั้น หากร้อยเรียง เชื่อมโยงและถักทอกลุ่มพลังชุมชนต่างๆ ให้ขับเคลื่อนเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ ก็นับว่าจะเกิดประโยชน์อย่างมากในการสร้างจิตสำนึกสาธารณะ

ความสัมพันธ์และประเด็นร่วมระหว่างเมืองกับชนบท

การรวมตัวกันของประชาชนในชนบทสามารถเกิดจากหลายเหตุผล ได้แก่ มีปัญหาร่วมกัน เกิดผลกระทบร่วมกัน เกิดความสนใจร่วมกัน ได้ประโยชน์เหมือนกัน มีวัฒนธรรมเดียวกัน มีเครือข่ายเดียวกัน มีวิถีการศึกษา วิถีคิดเดียวกัน ซึ่งอาจมีความคล้ายคลึงกับการรวมตัวของคนในเมือง เช่น มีวิกฤตจากปัญหาเดียวกัน ผลประโยชน์ร่วมกัน ความเชื่อในศาสนาเดียวกัน เป็นชุมชนเครือข่ายเดียวกัน มีสำนึกสาธารณะร่วมกัน เกิดผลกระทบจากการพัฒนา และระบบการเมืองเดียวกัน

ประเด็นที่สามารถเป็นประเด็นร่วมระหว่างเมืองและชนบท คือ

- สำนึกสาธารณะ เช่น สิ่งแวดล้อม สุขภาพ
- ผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น การเมือง ธุรกิจ
- วัฒนธรรม / ศาสนา / ความเชื่อ
- การศึกษา
- การติดต่อสื่อสาร
- การจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อม

สำหรับการขับเคลื่อนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเมืองและชนบทนั้น จะต้องเชื่อมโยงเมืองกับชนบท โดยการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เชื่อมโยงพหุภาคของกลุ่มทั้งสองด้วยรูปแบบการติดต่อสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ เช่น การสร้างเวที

ประชาคมที่มีประเด็นที่สำคัญร่วมกัน ดังที่กล่าวมา
การส่งเสริมบทบาทสตรีในประชาชน

- ผนวกเพิ่มบทบาทผู้หญิง ด้วยการรวมตัวของผู้หญิงเอง
- ส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้หญิงมีบทบาทในการตัดสินใจ
- ยอมรับความคิดเห็นของผู้หญิง และเปิดโอกาสให้ผู้หญิงแสดงออก โดยใช้รูปแบบ วิธีการ เนื้อหา และเวทีการแสดงออก ที่เอื้อต่อการแสดงออกของผู้หญิง

ประชาคมที่ไม่ถูกรอบงำโดยรัฐและระบบอุปถัมภ์

“ประชาคมที่ไม่ถูกรอบงำโดยรัฐ” นั้น ควรเป็นประชาสังคมที่เข้มแข็ง ซึ่งเกิดจากสำนึกร่วมกันของกลุ่มคนโดยมีลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงแนวราบ ที่มีขึ้นจากการจัดตั้งโดยการใช้อำนาจและกลไกของรัฐเข้ามาสั่งการ หรือจัดตั้งให้เกิดอย่างมีความสัมพันธ์ในเชิงแนวดิ่ง มีความเป็นอิสระทางการเมือง หรือเกิดจากความสำนึก ตระหนักในปัญหาของชุมชนตนเอง มีลักษณะการรวมตัวของกลุ่มอย่างหลากหลาย ก่อให้เกิดพลังการสร้างสรรค์ และเกิดการประสานความร่วมมือกันทุกฝ่าย ทุกกลุ่ม เพื่อค้นคว้าวิธีการ การดำเนินงานในกิจกรรมที่สามารถตอบสนอง แก้ไขปัญหาพร้อมของชุมชนตนเองได้หลากหลายรูปแบบที่แปลกใหม่ และแตกต่างไปจากวิธีการ แนวคิดแบบเดิมๆ โดยมีการนำเอาทุนทางสังคม วัฒนธรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่นเข้ามารวมกัน

รัฐควรมีบทบาทในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของประชาชนตามหลักการและแนวคิดของประชาสังคมอย่างสอดคล้องกับวิถีการดำเนินงาน กลไกของกระบวนการประชาสังคม โดยควรสร้างกระบวนการเรียนรู้เรื่องประชาสังคมให้กับเจ้าหน้าที่รัฐและประชาชน โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานใน

ชุมชนโดยตรง เพื่อก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจบทบาทหน้าที่ ในการดำเนินงานของรัฐร่วมกับประชาสังคม นอกจากนี้ รัฐควรดำเนินการสนับสนุนส่งเสริมทรัพยากร และข้อมูลข่าวสาร เสริมสร้างกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ประชาสังคมในชุมชน โดยการค้นหาผู้นำและสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนไปพร้อมๆ กัน

จุดสนใจ และทิศทางร่วมกันในระยะยาวของประชาสังคม

“พัฒนาคน เน้นภูมิปัญญา รักษาทรัพยากร ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ”

มุ่งเน้นไปที่การพัฒนาคนเป็นสำคัญ โดยเฉพาะในเรื่องภูมิปัญญา และการรักษาทรัพยากร นอกจากนี้ยังคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนอีกด้วย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- พัฒนาให้คนมีความสุขทั้งด้านร่างกายและจิตใจ สร้างความอบอุ่นภายในครอบครัว มีสวัสดิการทางเศรษฐกิจสังคมที่ดีอย่างเท่าเทียมกัน
- เร่งฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและ การพัฒนาเศรษฐกิจในท้องถิ่น บนรากฐานของความเข้มแข็งของประชาชนที่สามารถพึ่งพาตนเอง โดยเน้นการพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้าน พัฒนากระบวนการเรียนรู้ของประชาชนให้สามารถพึ่งตนเอง และสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่น เช่น การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น โดยกระบวนการมีส่วนร่วม และการค้นคว้านวัตกรรมใหม่ โดยเน้นให้ชุมชนและธรรมชาติเป็นแหล่งเรียนรู้
- พัฒนาวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย มีสิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารได้อย่างเท่าเทียมกัน มีการกระจายอำนาจคืนสู่ประชาชน ให้สามารถเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในแผนพัฒนาและงบประมาณทุกระดับ มุ่งแก้ไขความขัดแย้งด้วยสันติวิธี

บทความจาก : พลเมืองไทย ณ จุดเปลี่ยนศตวรรษ, พ.ศ.2542, หน้า 213-221.

